

पाटन संग्रहालयका बौद्ध मूर्तिहरूको प्रतिमालक्षण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
अन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व
विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक
परिपूर्तिका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तोता

अन्जु शाक्य

परीक्षा क्रमाङ्क नं. २८३५२३

रजिष्ट्रेशन नं. ७-२-४१०-१-२००४

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

माघ, २०७१

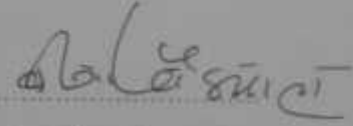
विभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग
विभागीय प्रमुखको कार्यालय

कीर्तिपुर,

काठमाडौं, नेपाल ।

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

श्री अन्जु शाक्यले मेरो निर्देशनमा विभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घ अन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिर्को आंशिक परिपूर्तिका निमित्त "पाटन संग्रहालयका बौद्ध मूर्तिहरूको प्रतिमासक्षण" शीर्षकमा यो शोधप्रबन्ध तयार गरेकी हुन् । म निजको कार्यबाट सन्तुष्ट छु । अतः प्रस्तुत शोधप्रबन्ध परीक्षण र मूल्याङ्कनका निमित्त सिफारिस गर्दछु ।

(डा. वीणा पौड्याल)
प्राध्यापक
शोध निर्देशक

मिति : २०७१/०९/२८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व

दस्तावेज नं. २०७१/१०

केन्द्रीय विभाग

विभागीय प्रमुखको कार्यालय

कोलिनपुर
काठमाडौं, नेपाल

प.सं.
प.सं.

मिति: २०७१/१०/२७

शोधप्रबन्धको स्वीकृति

धी अन्जु शास्त्र्यद्वारा पेश गरिएको "पाटन संग्रहालयका बौद्ध मूर्तिहरूको प्रतिमालक्षण" शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घावअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिका निमित्त स्वीकृत गरियो।

(प्रा.डा. वीणा पौड्याल)
शोध निर्देशक

(प्रा.डा. डिल्ली राज शर्मा)
राष्ट्रिय परीक्षक

(प्रा.डा. वीणा पौड्याल)
विभागीय प्रमुख

विषयसूची

पृष्ठ

सिफारिस पत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

विषयसूची

चित्रफलक सूची

अध्याय - एक

परिचय खण्ड

१.१ परिचय	१
१.२ समस्या कथन	१
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४ अध्ययनको महत्व	२
१.५ पूर्वसाहित्य समीक्षा	२
१.६ अध्ययनको क्षेत्र र सीमाङ्कन	४
१.७ अनुसन्धान विधि	४

अध्याय - दुई

पाटन संग्रहालयको परिचय

२.१ संग्रहालयको इतिहास	६
२.२ नेपालमा संग्रहालयको विकास	७
२.२.१ पहिलो चरण	७
२.२.२ दोस्रो चरण	८
२.२.३ तेस्रो चरण	८
२.२.४ चौथो चरण	९

२.३ पाटन संग्रहालय	१०
--------------------	----

अध्याय - तीन

नेपाली मूर्तिकलाको विकासक्रम

३.० परिचाय	१३
३.१ पूर्व लिच्छविकाल	१३
३.१.१ पूर्व लिच्छविकालका मूर्तिका विशेषता	१४
३.१.२ च्यासलहिटीको गजलक्ष्मी	१४
३.१.३ हौगलबहालको मातृका देवी	१५
३.२ लिच्छविकाल	१६
३.२.१ लिच्छविकालका मूर्तिका विशेषता	१६
३.२.२ बाङ्गेमुढाको बुद्धमूर्ति	१७
३.२.३ ढोकाबहाल चैत्यको पद्मपाणि लोकेश्वर	१८
३.३ मध्यकाल	१८
३.३.१ मध्यकालमा मूर्तिहरूको विशेषता	१८
३.३.२ क्वावहाको अवलोकितेश्वरको मूर्ति	१९
३.४ आधुनिक काल	१९
३.४.१ आधुनिक कालका मूर्तिहरूका विशेषता	२०
३.४.२ गणेश	२०

अध्याय - चार

नेपालमा बौद्ध धर्मको विकासक्रम

४.१ परिचय	२१
४.२ लिच्छवि काल	२२
४.३ पूर्वमध्यकाल	२४

४.४ उत्तर मध्यकाल	२७
४.५ आधुनिक काल	३२

अध्याय - पाँच

संग्रहालयमा प्रदर्शित बौद्ध मूर्तिहरु

५.१ पृष्ठभूमि	३५
५.२ पाटन संग्रहालयमा प्रदर्शित बौद्ध मूर्तिहरु	३५
५.२.१ शाक्यमुनि बुद्ध	३५
५.२.२ पञ्च बुद्ध	३९
५.२.३ दीपंकर बुद्ध	४२
५.२.४ मैत्रेय बुद्ध	४३
५.२.५ तारा	४६
५.२.६ वसुन्धरा	५५
५.२.७ वज्रयोगिनी	५८
५.२.८ डाकिनी	५९
५.२.९ नैरात्मा	६०
५.२.१० वज्रवाराही	६१
५.२.११ षडाक्षरी लोकेश्वर	६२
५.२.१२ अमोघपाश लोकेश्वर	६४
५.२.१३ सिंहनाद लोकेश्वर	६४
५.२.१४ एकादशलोकेश्वर	६५
५.२.१५ पद्मपाणि लोकेश्वर	६६
५.२.१६ वज्रपाणि	६८
५.२.१७ चतुर महाराज	७१
५.२.१७.१ वैश्रवण	७२

५.२.१८ मञ्जुश्री	७३
५.२.१९ मञ्जुवज्र	७४
५.२.२० नामसङ्गीति	७५
५.२.२१ हेवज्र	७६
५.२.२२ यम	७७
५.२.२३ वज्रधर	७८
५.२.२४ चिन्न नसकिएको (महांकाल)	७८
५.२.२५ पद्मसंभव	७९
५.२.२६ उष्णीष विजय	८१
५.२.२७ वज्रसत्त्व र प्रज्ञा	८२
५.२.२८ चक्रसम्बर र वज्रवाराही	८२
५.२.२९ यम र शक्ति	८३
५.२.३० वज्रडाँक	८४

अध्याय - छ

उपसंहार

६.१ सारांश	८५
६.२ निष्कर्ष	८६
६.३ सुभाष	८६
सन्दर्भ ग्रन्थ	८८
चित्रफलक	९२

चित्रफलक सूची

क्र.सं.	नाम	चित्र संख्या	संग्रहालय अभिलेख संख्या
१	च्यासलहिटीको गजलक्ष्मी	१	
२	हौगबहालको मातृका देवी	२	
३	वाङ्गेमुढाको बुद्धमूर्ति	३	
४	ढोकाबहालको पद्मपाणि	४	
५	क्वाबहालको अवलोकितेश्वर	५	
६	गणेश	६	
७	भृकुटी	७	३७१
८	हरित तारा	८	२५०
९	तारा	९	५९३
१०	तारा	१०	४५९
११	तारा	११	२७५
१२	तारा	१२	५९२
१३	सप्तलोचनी तारा	१३	२५९
१४	सप्तलोचनी तारा	१४	४७९
१५	कुरूकुल्ला	१५	१६१
१६	दीपंकर बुद्ध	१६	३४४
१७	मैत्रेय बुद्ध	१७	४५८-१
१८	मैत्रेय बुद्ध	१८	१३३
१९	मैत्रेय बुद्ध	१९	३२०
२०	मैत्रेय बुद्ध	२०	२४१
२१	मैत्रेय बुद्ध	२१	४५८-२
२२	वज्रपाणि	२२	३६७
२३	वज्रपाणि	२३	४७१-१
२४	वज्रपाणि	२४	५४४
२५	वज्रपाणि	२५	१२७
२६	वज्रपाणि	२६	४९३
२७	वसुन्धरा	२७	३४८
२८	वसुन्धरा	२८	४८१
२९	वसुन्धरा	२९	४७०
३०	वज्रयोगिनी	३०	४९२
३१	वज्रयोगिनी	३१	३५१
३२	डाकिनी	३२	१५५
३३	नैरात्मा	३३	५४५
३४	वज्रवाराही	३४	४६५
३५	वैश्रवण	३५	४६९
३६	षडाक्षरी लोकेश्वर	३६	४५०
३७	षडाक्षरी लोकेश्वर	३७	३२१
३८	अमोघपाश लोकेश्वर	३८	३८७

३९	सिंहनाद लोकेश्वर	३९	५३०
४०	एकादशलोकेश्वर	४०	२६८
४१	एकादशलोकेश्वर	४१	१९४
४२	पद्मपाणि लोकेश्वर	४२	३५०
४३	पद्मपाणि लोकेश्वर	४३	२८५
४४	अक्षोभ्य	४४	२४७
४५	रत्नसंभव	४५	४४६
४६	अमिताभ बुद्ध	४६	४८५
४७	अमिताभ बुद्ध	४७	३१०
४८	अमोघसिद्धि	४८	४५६
४९	मञ्जुश्री	४९	४८०
५०	मञ्जुश्री	५०	३५५
५१	मञ्जुवज्र	५१	४८२
५२	नमसङ्गीति	५२	३४७
५३	हेवज्र	५३	१२३
५४	यम	५४	१५२
५५	वज्रधर	५५	२४३
५६	चिन्न नसकिएको (महाकाल)	५६	४९
५७	शाक्यमुनि बुद्ध	५७	६१४
५८	शाक्यमुनि बुद्ध	५८	३९१
५९	शाक्यमुनि बुद्ध	५९	४४५
६०	शाक्यमुनि बुद्ध	६०	२०२
६१	शाक्यमुनि बुद्ध	६१	२७३
६२	शाक्यमुनि बुद्ध	६२	३७५
६३	शाक्यमुनि बुद्ध	६३	५४९
६४	शाक्यमुनि बुद्ध	६४	३१८
६५	शाक्यमुनि बुद्ध	६५	३१७
६६	शाक्यमुनि बुद्ध	६६	२५१
६७	पद्मसंभव	६७	६२४
६८	पद्मसंभव	६८	२३७
६९	पद्मसंभव	६९	२४४
७०	उष्णीष विजय	७०	४२३-३
७१	वज्रसत्त्व र प्रभा	७१	३१६
७२	चक्रसम्बर र वज्रवाराही	७२	८७
७३	यम र शक्ति	७३	३१२
७४	वज्रडाँक	७४	३१३